

Muqaddas X. KARIMOVA,

Katta o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon, O'zbekiston

E-mail: muqaddas.hamidullayevna@gmail.com, ORCID: 0009-0008-8640-9312

AndDU professori, f.f.d Sh.Shoxobidinova taqrizi asosida

THE PROSPECTS OF APPLYING AN AXIOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS AND MODELING OF DIALOGIC COMMUNICATION

Annotation

The article examines the potential of an axiological approach to analyzing and modeling dialogic communication, the dynamics of values within the communication process, and the issues of studying them through phenomenological, hermeneutic, and discourse analysis methods. Furthermore, it analyzes the emotional and cognitive aspects of value exchange and the axiological models of dialogue.

Key words: Dialogic communication, axiology, value analysis, phenomenological approach, hermeneutic analysis.

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА ПРИ АНАЛИЗЕ И МОДЕЛИРОВАНИИ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются возможности аксиологического подхода к анализу и моделированию диалогического общения, динамика ценностей в процессе коммуникации, а также вопросы их изучения на основе феноменологического, герменевтического и дискурсивно-аналитического методов. Кроме того, анализируются эмоциональные и когнитивные аспекты обмена ценностями и аксиологические модели диалога.

Ключевые слова: Диалогическое общение, аксиология, анализ ценностей, феноменологический подход, герменевтический анализ.

DIALOGIK MULOQOTNI TAHLIL QILISH VA MODELASHTIRISHDA AKSILOGIK YONDASHUVNI QO'LLASH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya

Maqolada dialogik muloqotni tahlil qilish va modellashirishda aksiologik yondashuvning imkoniyatlari, qadriyatlarining muloqot jarayonidagi dinamikasi hamda ularni fenomenologik, germenevtik va diskurs-tahlil usullari asosida o'rganish masalalari yoritiladi. Shuningdek, qadriyatlar almashinuvining emotsional va kognitiv jihatlarini hamda dialogning aksiologik modellari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Dialogik muloqot, aksiologiya, qadriyatlar tahlili, fenomenologik yondashuv, germenevtik tahlil, diskurs tahlili.

Kirish. Dialogik kommunikatsiya – bu jamiyat, madaniyat va individual ongni shakllantirishda muhim rol o'ynaydigan odamlarning o'zaro ta'sirining asosiy jihati. Bunday muloqotni tahlil qilish va modellashirishga aksiologik yondashuv dialogning qadriyat jihatlarini hamda ularning muloqot jarayoni, natijalari ta'siriga e'tibor qaratib, o'ziga xos istiqbolni taklif etadi. Aksiologiya qadriyatlarining mohiyatini, ularning voqelikdagi o'rnini va qadriyatlar dunyosining tuzilishini o'rganadigan falsafiy fan sifatida dialogik aloqani tahlil qilish uchun boy vositalarni taqdim etadi. M.M. Baxtin konsepsiyasiga ko'ra, dialog shunchaki axborot almashish shakli emas, balki turli ovozlari, dunyoqarashlar, baholashlar va qadriyat pozitsiyalari o'zaro to'qnashadigan hamda bir-birini boyitadigan ijtimoiy-ma'naviy makondir [1]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ushbu masala ayrim tadqiqotlarda ma'lum darajada ko'rib chiqilgan. Xususan, Bardi va Shvars dialogni aksiologik tahlil qilishda madaniy yondashuvlarga suyanadi. Masalan, qadriyat tizimida aniqlangan madaniy farqlar va ularning muloqotga ta'siri, madaniyatlararo muloqot jarayonida umumiy qadriyatlarini shakllantirish kabi masalalarni tahlil qilgan. N.D.Arutyunova esa, dialogik aloqani tahlil qilish va modellashirishda qadriyatlar nuqtayi nazaridan tadqiq qilish istiqbolli ekanini bildiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dialogni aksiologik tahlil qilishda fenomenologik, germenevtik va diskurs-tahlil yondashuvlaridan foydalaniladi. Fenomenologik yondashuv

muloqot ishtirokchilarining subyektiv tajribasi, qadriyatlarni idrok etishi hamda xabar va reaksiyalariga singdirilgan motiv va ma'nolarni aniqlashga xizmat qiladi. Hermenevtik tahlil nutqda ifodalangan ochiq va yashirin ma'no hamda qadriyatlarni izohlash [2], diskurs-tahlil qadriyatlarining til vositasida qanday shakllanishi va uzatilishini, shuningdek, muloqotdagi hokimiyat munosabatlari va mafkuraviy jihatlarini ochib beradi. Diskurs-tahlil til birliklarini ijtimoiy amaliyot bilan bog'liq holda o'rganib, nutqda hokimiyat, mafkura va ijtimoiy tengsizlik qanday ifodalanishini aniqlash imkonini beradi [3].

Tahlil va natijalar. Dialogni aksiologik tahlil qilishda aksiologik matritsa, qadriyat almashinuvining dinamik modeli va kognitiv-aksiologik xaritada foydalaniladi. Aksiologik matritsa suhbatdoshlarning qadriyat yo'nalishlari, o'xshash va farqli jihatlarini, qadriyatlar o'zgarishi, ziddiyat hamda konsensus imkoniyatlarini ko'rsatadi. Dinamik model qadriyatlarining uzatilishi va o'zgarishi, ularni qabul qilish yoki rad etishga ta'sir qiluvchi omillar hamda hissiy komponentning rolini tahlil qiladi. Kognitiv-aksiologik xarita esa asosiy tushunchalar va qadriyatlar o'rtasidagi mantiqiy-hissiy aloqalarni, kognitiv dissonans va rivojlanish imkoniyatlarini aks ettiradi.

Muloqotni aksiologik tahlil qilishning hozirgi tendensiyalariga raqamli kommunikatsiya va aksiologiya hamda neyrolingvistik tadqiqot va aksiologiya kiradi. Raqamli asrda dialogik muloqotning aksiologik tahlili yangi o'lchovni

egallamoqda. Tadqiqotchilar onlayn hamkorlikning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarurati bilan duch kelishmoqda: a) anonimlik va uning qadriyatlarini ifodalashga ta'siri; b) axborot almashish tezligi va "tezkor" qadriyatlarini shakllantirish; v) kommunikativ makonning globallashuvi va turli xil qadriyat tizimlarining to'qnashuvi.

Neyrologiyaning rivojlanishi dialogda qadriyatlarini shakllantirish va tarjima qilish jarayonlariga yangicha qarashga imkon beradi: a) qadriyat xulosalarining korrelyatsiyalari; b) emotsional holatlarning muloqotning aksiologik jihatlariga ta'siri; v) qadriyat yo'nalishlariga asoslangan kognitiv qarorlarni qabul qilish mexanizmlari.

Muloqotni aksiologik tahlil qilishda fanlararo yondashuvlar quyidagilardan iborat:

1. Sotsiolingvistika va aksiologiya. Sosiologiyistik usullarning aksiologik tahlilga qo'shilishi quyidagilarni o'rganishga imkon beradi: a) muloqotda qadriyat yo'nalishlarini shakllantirishga ijtimoiy omillarning ta'siri; b) turli xil ijtimoiy guruhlardagi qadriyat munosabatlarining til belgilari; v) til o'zgarishlari prizmasi orqali jamiyatdagi qadriyat yo'nalishidagi o'zgarishlar dinamikasi.

2. Psixolingvistika va aksiologik tahlil. Psixologiyistik yondashuv dialogning aksiologik tahlilini boyitadi va quyidagilarga e'tibor qaratadi: a) qadriyatlarining shakllanishi va ifodasi asosidagi kognitiv jarayonlar; b) shaxsiy tajribaning muhim habarlarni talqin qilishga ta'siri; v) muloqotning aksiologik jihatlarining emotsional komponenti.

3. Kulturologiya va madaniyatlararo kommunikatsiya. Dialogni aksiologik tahlil qilishda madaniy yondashuv quyidagilarni ko'rib chiqishga imkon beradi [4]: a) qadriyat tizimidagi madaniy jihatdan aniqlangan farqlar va ularning kommunikatsiyaga ta'siri; b) madaniyatlararo muloqot jarayonida umumiy qadriyatlarini shakllantirish mexanizmlari; v) muloqotning aksiologik komponentida madaniy arxetiplarning roli. E.T. Hallning madaniy kontekst nazariyasiga ko'ra, muloqot mazmunini anglashda verbal ifodalar bilan bir qatorda, vaziyat, ijtimoiy munosabatlar, noverbal belgilar va madaniy tajriba ham muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Dialogni aksiologik tahlil qilishning amaliy usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1. Aksiologik yo'naltirilgan tarkibni tahlil qilish. Metodologiyaga quyidagilar kiradi: a) asosiy qadriyat kategoriyalarini aniqlash; b) dialogda ularni miqdoriy va sifatli tahlil qilish; v) natijalarni kommunikativ vaziyat kontekstida talqin qilish.

2. Dialogning aksiologik xaritasi. Bu usul quyidagilarni nazarda tutadi: a) ishtirokchilarning qadriyat yo'nalishlarini vizual tasvirlash; b) dialog davomida qadriyat pozitsiyalarining o'zgarishi dinamikasini kuzatish; v) qadriyatlarining konvergentsiyasi (o'xshash yoki tasodifiy belgi va xususiyatlar) va divergentsiyasi (belgi va xususiyatlarining farqlanishi) nuqtalarini aniqlash.

3. Aksiologik jihatlarini interaktiv modelashtirish. Ushbu yondashuvga quyidagilar kiradi: a) belgilangan qadriyat parametrlari bilan dialoglar simulyatsiyasini yaratish; b) muloqotning aksiologik tarkibiy qismiga turli omillarning ta'sirini tahlil qilish; v) dialog jarayonida konsensusga erishish strategiyasini ishlab chiqish.

N.D.Arutyunova ta'kidlaganidek, "Dialogik aloqani tahlil qilish va modelashtirishga aksiologik yondashuv turli fanlarning yutuqlarini birlashtirgan dinamik rivojlanayotgan tadqiqot sohasidir" [6]. Yangi texnologiya va metodologiyalarning integratsiyasi qadriyatlarining inson muloqotidagi rolini chuqur anglash va jamiyatning turli sohalarida samarali aloqa strategiyalarini ishlab chiqish uchun keng istiqbollarni ochib beradi.

Chuqur o'rganish algoritmlari dialog ishtirokchilarining qadriyat yo'nalishlarini avtomatik aniqlash va tahlil qilish imkonini beradi. Bu yo'nalish matn va nutqdagi aksiologik xususiyatlarni aniqlovchi neyron tarmoqlarni rivojlantirish, qadriyatlarini madaniyatlararo tahlil qilishga mo'ljallangan ko'p tilli modellar yaratish hamda yuz ifodasi va imo-ishora kabi noverbal signallarni tahlilga integratsiya qilishni nazarda tutadi. Zamonaviy kompyuter lingvistikasida matn va argumentlarda yashirin ifodalangan insoniy qadriyatlarini avtomatik aniqlash uchun ko'p belgili tasniflash ma'lumotlar to'plamlari va transformer modellaridan foydalanilmoqda [7].

Neyrovizualizatsiya usullari dialog jarayonida qadriyatlarining shakllanishi va ifodalanishini miya faoliyati asosida o'rganish imkonini beradi. Bunda FMRT orqali qadriyatga oid mavzular muhokamasida miya tuzilmalarining faollashuvi, EEG yordamida muloqot davomidagi dinamik o'zgarishlar, neyrolingvistik usullar orqali esa til tuzilmalari bilan qadriyat mulohazalari o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinadi. Neyromodulyatsiya tadqiqotlari, jumladan, transkraniyal magnit stimulyatsiya va neyrovizualizatsiya vositalari qadriyatlarini idrok etish, ifodalash, empatiyani rivojlantirish hamda suhbatdoshning qadriyat pozitsiyasini tushunish imkoniyatlarini kengaytiradi. Empatiya affektiv rezonans, boshqa shaxsning holatini kognitiv anglash va "o'zlik-o'zga" chegarasini saqlash kabi o'zaro bog'langan neyrokognitiv jarayonlarga asoslanadi [8].

Virtual haqiqat texnologiyalari muloqotning aksiologik jihatlarini o'rganish uchun dialogik vaziyatlarning real simulyatsiyalarini yaratishga imkon beradi. Immersiv virtual reallik foydalanuvchida vaziyatda bevosita ishtirok etish hissini shakllantirib, murakkab kommunikativ holatlar, ijtimoiy rollar va boshqa shaxs nuqtayi nazarini tajriba asosida o'rganish imkonini beradi [9]. Jumladan, turli xil qadriyat yo'nalishlarini hisobga olgan holda dialog ko'nikmalarini o'rgatish uchun ssenariylarni ishlab chiqish (1); kontekstning dialogning aksiologik mazmuniga ta'sirini o'rganish uchun tajribalar o'tkazish uchun virtual laboratoriyalarni yaratish (2); ishtirokchilarning madaniy va individual qadriyat farqlarini hisobga olgan holda murakkab ko'p tomonlama muzokaralarni modelashtirish.

Katta ma'lumotlarni qayta ishlash usullaridan foydalanish dialogik muloqotning aksiologik jihatlarini bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlar o'tkazish imkonini beradi. Jumladan, madaniy jihatdan o'ziga xos va universal aksiologik xususiyatlarni aniqlash uchun ko'p tilli dialog korpuslarini yaratish va tahlil qilish (1); muloqot paytida qadriyatlarini ifodalash va o'zgartirishda yashirin xususiyatlarni aniqlash uchun ma'lumotlarni olish usullaridan foydalanish (2); ijtimoiy tarmoqlardagi dialoglarni tahlil qilish asosida jamiyatda qadriyat yo'nalishlari evolyutsiyasining dinamik modellarini ishlab chiqish (3).

Dialogning aksiologik tahlili siyosiy jarayonlarni tushunish va modelashtirishga katta hissa qo'shishi mumkin [10]. Jumladan, madaniyatlararo muloqotning aksiologik jihatlarini hisobga olgan holda diplomatlar uchun qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimini ishlab chiqish; tomonlarning qadriyat pozitsiyalarini tahlil qilish asosida xalqaro mojarolarning rivojlanishini prognoz qilish modellarini yaratish.

Dialogik muloqotni tahlil qilish va modelashtirishda aksiologik yondashuvlarni qo'llash istiqbollari odamlar va umuman jamiyatni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarni yaratib beradi. Biroq, ulkan salohiyat bilan bir qatorda, ushbu texnologiyalar jiddiy axloqiy muammo va potensial ijtimoiy xavflarni keltirib chiqaradi. Bunday tizimlarni ishlab chiqish va qo'llashda shaffoflik, adolat, zarar yetkazmaslik, mas'uliyat,

shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va inson nazoratini saqlash tamoyillariga amal qilinishi zarur [11]. Tadqiqotchilar, ishlab chiquvchilar va umuman jamiyat uchun asosiy vazifa innovatsiya hamda axloqiy tamoyillar o'rtasidagi muvozanatni topish, aksiologik texnologiyalarni mas'uliyatli rivojlantirish va qo'llashni ta'minlashdir [12].

Dialogik muloqotni aksiologik tahlil qilish va modelashtirishning kelajagi texnologik taraqqiyot, inson tabiatini chuqur anglash hamda yangiliklar oqibatlarini axloqiy anglash chorrahasida yotadi. Faqatgina bunday kompleks yondashuv bilan ushbu texnologiyalarning inson aloqalarini va umuman jamiyatni yaxshilash uchun barcha imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olish mumkin.

Dialogik muloqotni tahlil qilish va modelashtirishga aksiologik yondashuvlar madaniyatlararo kommunikatsiyani tushinishda muhimdir. Ushbu tahlilda turli madaniy kontekst va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi rus hamda o'zbek tillaridan misollar yordamida ushbu yondashuvlarni qo'llash istiqbollari ko'rib chiqamiz.

Qadriyat yo'nalishlarini avtomatlashtirilgan tahlil qilish istiqbollari quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1) matndagi madaniy jihatdan o'ziga xos qadriyat belgilarini aniqlash uchun chuqur o'rganish algoritmlarini ishlab chiqish; 2) turli madaniyatlarda qadriyat yo'nalishlarini qiyosiy tahlil qilish uchun ko'p tilli modellarni yaratish.

Rus dialogidan misol:

A: Как ты думаешь, стоит ли мне переехать в другой город ради новой работы?

B: Знаешь, в жизни главное не деньги, а семья и друзья. Подумай, готов ли ты оставить всё это ради карьеры?

(A: Sizningcha, yangi ish uchun boshqa shaharga ko'chib o'tishim kerakmi?)

B: Bilasizmi, hayotdagi asosiy narsa pul emas, balki oila va do'stlardir. Bu haqda o'ylab ko'ring, siz bir karera uchun barcha narsadan voz kechishga tayyormi?)

Bu dialog rus madaniyati uchun tipik bo'lgan kollektivizm qadriyati shaxsiy munosabatlar muvaffaqiyatidan ustuvor ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek dialogidan misol:

A: Aka, men yangi ishga kirmoqchiman, lekin otam qarshi. Nima qilishni bilmayman.

B: Uka, otamning gapiga quloq sol. Ular bizga faqat yaxshilikni xohlaydilar. Oilaga hurmat – bizning an'anamiz.

Bu dialogda o'zbek millatining an'anaviy qadriyatlarini, kattalarni hurmat qilish, oila qarorlarining ustuvorligi aks ettirilgan. Bunday dialoglarni avtomatlashtirilgan tahlil qilish suhbatdoshlarning madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqot strategiyalarini moslashtirishga qodir tizimlarni yaratishda yordam beradi.

Neyrolingvistik tadqiqotlar va dialog aksiologiyasi istiqbollari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: 1) turli tillarda qadriyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni idrok etishning nevrologik korrelyatsiyalarini o'rganish; 2) ikki tillilikning dialogda qadriyatlarini shakllantirish va ifodalashga ta'sirini o'rganish.

O'zbek va rus tillarida qadriyatga ega dialoglarni idrok etishda neyron reaksiyalarini taqqoslash madaniy jihatdan o'ziga xos ma'lumotlarni qayta ishlashdagi farqlarni ko'rsatishi mumkin:

– madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini o'rgatish uchun immersiv simulyatsiyalarni yaratish;

– ishtirokchilarning individual qadriyat profillarini hisobga oladigan ssenariyalarni ishlab chiqish. Jumladan:

Rossiyalik va o'zbekistonlik ishbiarmonlar o'rtasidagi rasmiy muzokaralarining virtual simulyatsiyasi bo'lib, unda ishtirokchilar tushunish vaqti, ierarxiya va qaror qabul qilish jarayonidagi farqlarni hisobga olishlari kerak.

Aksiologik tendensiyalarni aniqlash uchun katta ma'lumotlarni tahlil qilish quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi: 1) turli tillarda so'zlashuvchilarning internetda qadriyat yo'nalishlari evolyutsiyasini o'rganish; 2) turli madaniyatlardan ijtimoiy tarmoqlarda aksiologik ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish; 3) ijtimoiy tarmoqlarning rus va o'zbek segmentlarida hashtaglardan foydalanish chastotasi hamda kontekstini taqqoslash (masalan, семья – oila, успех – muvaffaqiyat); 4) madaniyatlararo muloqotda aksiologik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha axloqiy ko'rsatmalarni ishlab chiqish; 5) avtomatlashtirilgan dialog tahlil tizimlaridan foydalanishda madaniy stereotiplarning mumkin bo'lgan xavflarini o'rganish.

Rus va o'zbek tillari sharoitida dialogik muloqotni tahlil qilish va modelashtirishda aksiologik yondashuvlarni qo'llash madaniyatlararo aloqani takomillashtirish uchun keng istiqbollarni ochib beradi. Shu bilan birga, madaniy stereotipning axloqiy jihatlari va xavflarini hisobga oladigan muvozanatli yondashuv zarurligini unutmaslik kerak.

Dialoglarni aksiologik tahlil qilishda gender jihatlari quyidagilar: 1) gender rollaridagi madaniy farqlarni o'rganish va ularni dialogik kommunikatsiyada aks ettirish; 2) turli madaniyatlarda genderga xos muloqot strategiyalarini tahlil qilish modellarini ishlab chiqish. Masalan:

Muj: Дорогая, что приготовит на ужин?

Jena: Может, закажем пиццу? Я сегодня так устала на работе.

(Er: Azizim, kechki ovqatga nima pishirishim kerak?)

Xotin: Pitsa buyurtma qilamizmi? Bugun ishda juda charchadim.)

Zamonaviy rus madaniyatida ko'proq teng huquqli gender rollariga moyillik mavjud.

O'zbek muloqotidan misol:

Er: Xotin, bugun kechki ovqatga nima tayyorlaymiz?

Xotin: Men palov pishirmoqchidim, sizga ma'qulmi?

An'anaviy o'zbek madaniyatida, ayniqsa, maishiy masalalarda gender rollarini aniqroq ajratish mumkin.

Muloqotning gender jihatlaridagi madaniy farqlarni tushunish yanada inklyuziv va madaniy jihatdan sezgir sun'iy intellekt tizimlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Madaniyatlararo muloqotda emotsional intellekt suhbatdoshning hissiy holatini madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda anglash, empatiyaning verbal va nonverbal shakllarini taqqoslash hamda samarali muloqot modellarini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy va milliy tushunchalarni dialog modellariga integratsiya qilish ularning muloqot mazmuni va tuzilishiga ta'sirini aniqlash, madaniy bilimlarni aks ettiruvchi ontologiyalarni ishlab chiqish, mashina tarjimasini sifatini hamda mazmunning madaniy moslashuvini yaxshilash imkonini beradi. Rus va o'zbek tillari misolida aksiologik yondashuvlarning qo'llanilishi nutqiy harakatlar, nonverbal muloqot, gender omillari va emotsional intellektini o'rganish orqali madaniyatlararo kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish uchun keng istiqbollar yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Bakhtin M.M. The Dialogic Imagination: Four Essays / Ed. by M. Holquist; trans. by C. Emerson and M. Holquist. – Austin: University of Texas Press, 1981. – 444 p.

2. Gadamer H.-G. Truth and Method / Trans. by J. Weinsheimer and D.G. Marshall. 2nd revised edition. – London–New York: Continuum, 2004. – 601 p.
3. Fairclough N. Language and Power. 3rd edition. – London–New York: Routledge, 2015. – 296 p.
4. Bardi, A., Schwartz, S. H. (2003). Values and behavior: Strength and structure of relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(10), 1207-1220 p.
5. Hall E.T. Beyond Culture. – Garden City, New York: Anchor Press/Doubleday, 1976. – 298 p.
6. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
7. Mirzakhmedova N., Kiesel J., Alshomary M., Heinrich M., Handke N., Cai X., et al. The Touché23-ValueEval Dataset for Identifying Human Values behind Arguments // *Proceedings of the 10th Workshop on Argument Mining*. – Singapore: Association for Computational Linguistics, 2023. 16121-16131 p.
8. Decety J., Jackson P.L. The Functional Architecture of Human Empathy // *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews*. – 2004. – Vol. 3, No. 2. – P. 71–100.
9. Slater M., Sanchez-Vives M.V. Enhancing Our Lives with Immersive Virtual Reality // *Frontiers in Robotics and AI*. – 2016. – Vol. 3. – Article 74. 291-304 p.
10. Schwartz S.H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2012. 2, pp. 1-20.
11. Jobin A., Ienca M., Vayena E. The Global Landscape of AI Ethics Guidelines // *Nature Machine Intelligence*. – 2019. – Vol. 1. – P. 389–399.
12. Fingelkurts A.A., Fingelkurts A.A. Present moment, past, and future: mental kaleidoscope. *Frontiers in Psychology*, 2014. – 5, 395 p.